

Atelierele de pălărier din Transilvania (secolele XX-XXI)

În spațiul multinațional, multicultural și multiconfesional al Transilvaniei, costumul popular tradițional al fiecărui grup etnic a evidențiat un stil, o tradiție, un univers aparte, răspunzând unui întreg complex de factori care i-au determinat evoluția.

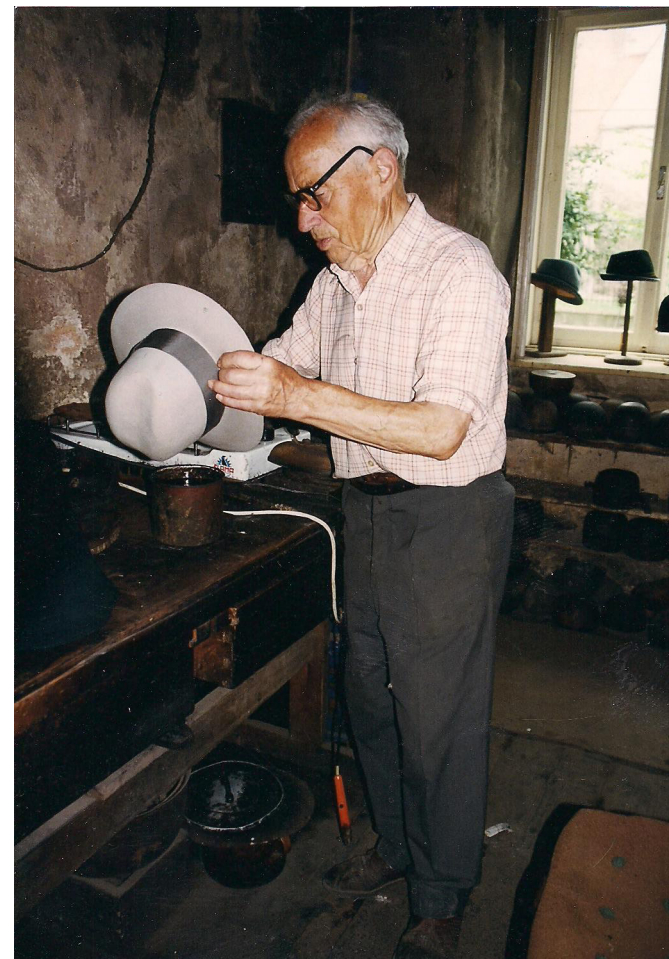
Norme și reguli stricte de viață reglementau în comunitatea rurală tradițională, modul de a te îmbrăca, de a te comporta și de a acționa în diverse împrejurări și ocazii. A te îmbrăca într-o anumită perioadă istorică, într-un anumit spațiu și într-un anumit fel, devine, cu timpul, o emblemă de recunoaștere, un mijloc de identificare, un model cultural bazat pe sistemul de valori creat de etnia respectivă, de-a lungul timpului¹.

Pălăria - marcă a identității etnice

„De-a lungul istoriei sale, pălăria a fost un indicator al statutului social, dar și un simbol al schimbării. Fiind purtată ca element de protecție, în armată (capitonarea căștii militare cu pâslă sau piele), pentru motive religioase sau ceremoniale, pentru siguranță sau ca un accesoriu de modă, pălăria a marcat în permanență tranziția la un alt statut. Istoria pălăriei este, de fapt, istoria modernizării, a dezvoltării economice și a crizelor, a revoluțiilor, și, de ce nu, a războaielor și a păcii. Pălăriile definesc generații și împiedică o clasificare superficială a oamenilor, vorbind despre timpurile în care ei au trăit și despre ce au avut de spus generațiilor care le-au urmat”².

Încă din cele mai vechi timpuri, oamenii obișnuiau să își împodobească capul cu o pălărie, o căciulă sau o cască. Este foarte probabil că în acea perioadă acoperământul capului era mai puțin o protecție împotriva intemperiilor vremii și mai mult un accesoriu care împodobește vestimentația, dar adesea și un însemn al rangului cu un puternic impact simbolic. Nu se poate constata cu exactitate de când se poartă, dar din documente, de pe monumente și din desene pe piatră reiese că acoperământul care împodobește capul este la fel de vechi ca și îmbrăcămintea. În mormintele regale de la Persepolis s-au descoperit imagini în care conducătorii apar cu peruci înalte; în opoziție, lângă ei se află, stând în picioare, supușii lor cu capetele neacoperite, simbol al libertății³.

În Evul Mediu nobilul spaniol era aproape egal regelui și putea să poarte pălăria chiar și în prezența acestuia. Despre nobilii regelui Arthur se spune că aceștia petreceau cu capetele acoperite. Conform obiceiurilor, fiecare rege purta un acoperământ de cap: coroana. Despre *Regele Soare* al Franței, Ludovic al XIV-lea, se relatează o întâmplare ce caracterizează foarte bine valoarea care era atribuită pălăriei în acele vremuri: când regele Angliei și-a vizitat colegul regal la Versailles, li s-a permis acestora - din dispoziția

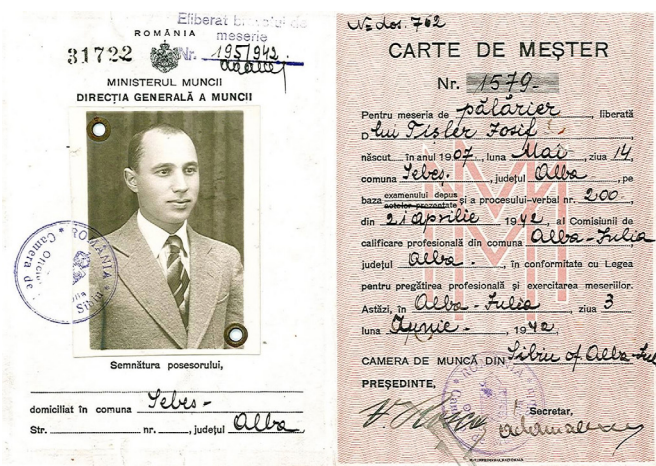


Josif Tischler, în atelierul din str. 24 ianuarie, Sebeș. Foto Arhiva personală Winfried Tischler

¹ Bătcă, Maria, *Găteala capului-marcă identitară a românilor bănățeni din Voivodina*, în „Caietele ASER”, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, nr. 4/2008, p.107.

² <http://www.stelian-tanase.ro/mica-istorie-despre-secretele-palariei/> (accesat la 3 februarie 2016).

³ Jacobi, Louis, *Fabrikation von Damen-und Herren- Filzhüten*, Berlin, 1933, pp. 19-20.



Carte de meșter Josif Tischler, eliberată la 3 iunie 1942 în Alba-Iulia. Foto Arhiva personală Winfried Tischler



Autorizație de funcționare a atelierului de pălărier Josif Tischler din 17 aprilie 1970. Foto Arhiva personală Winfried Tischler

expresă a lui Ludovic - ca la masa comună să își păstreze pălăria pe cap, cu condiția, ca ori de câte ori se conversa cu regele, să își descopere capul. Pe vremea aceea se mânca cu mâinile, tacâmurile fiind, practic, necunoscute. Ne putem imagina cu ușurință cum arăta pălăria regelui englez la finalul mesei⁴. În secolul al XVI-lea, în Europa, pălăriile erau considerate un accesoriu destinat exclusiv membrilor de rang înalt ai societății⁵, fiind confecționate în diferite forme: conice, pătrate cu onduleuri. Pălăriile cel mai des întâlnite, erau cele bărbătești, confecționate după moda spaniolă - înalte, din fetru (pâslă din fibră fină), închise la culoare, cu borul întors în față, decorate cu o cataramă sau o broșă prinse pe o panglică și uneori cu pene⁶. Pălăria își depășește condiția de necesitate și devine încet, dar sigur, un accesoriu la modă, un însemn social. În secolul al XVII-lea, în moda pălăriilor bărbătești a fost creată pălăria bicorn și tricorn din fetru negru, cu panglici aurii și pene de struț. Pălăriile de damă și-au început ascensiunea tot în acea perioadă, devenind unul dintre cele mai controversate accesorii, cunoscând evoluții spectaculoase de-a lungul timpului.

În Germania, se poate vorbi despre meșteșugul confecționării pălăriilor datorită breslelor, care purtau o corespondență intensă între ele, făcând, totodată, și numeroase însemnări. Printre acestea se numără *Cartea mare a pălărierilor din Hamburg* și cea a pălărierilor din Bremen. S-a păstrat, de asemenea, o carte a unui cleric sas protestant, *Meșteșugul confecționării pălăriilor*, apărută în anul 1705, precum și o lucrare scrisă la Paris de Abbe Moel, în 1760. Aceste documente și înscrisuri sunt primele care oferă informații amănunțite atât despre organizarea breslelor, cât și despre metodele de confecționare utilizate de pălărierii din acea vreme. Interesante sunt două documente mai vechi, din care aflăm despre existența unor asociații a pălărierilor: este vorba despre două scrisori federale din anii 1477 și 1512 în care meșteșugarii mai multor orașe din Renania încheiau o convenție pentru a se apropia și a se adapta la obișnuințele comerciale și la obiceiurile federale. Aici sunt cuprinse prevederi stricte pentru perioada de ucenicie, pentru drepturile și îndatoririle meșterilor. Chiar și un tarif se poate găsi în cadrul prevederilor salariale. Scopul convențiilor comerciale era acela de a îngrați concurența sau chiar de a o elimina. Lucruri interesante despre asociațiile pălărierilor știa să povestească și fabricantul Karl Mayser din Ulm, cu ocazia celei de a doua Adunări Generale a Asociației prăvăliilor de pălării en-detail, ținută la Elsass-Lothringen în anul 1911. Karl Mayser menționa că în Evul Mediu, ucenicul - conform paragrafului 2 din vechiul Regulament al pălărierilor - era nevoit să depună o lucrare dificilă de meșter: o pălărie ascuțită, o pălărie de vânător cu o gaică lată și o pereche de ciorapi foarte lungi din pâslă. Lucrarea de meșter trebuia executată în casa unui meșter îndrumător, pe care ucenicul trebuia să îl și întrețină. Dacă nu se trecea proba, timpul și banii erau irosiți. Se poate observa că, pe-atunci, examenul de meșter era o chestiune costisitoare, necesitând un bagaj de cunoștințe și o sumă serioasă de bani⁷.

Remarcabile sunt însemnările pe care le-a făcut un specialist în anul 1799 într-o carte despre meșteșugul pălărierilor. Confecționarea unei pălării din păr de vidră se desfășura aproximativ în felul următor: mai întâi, din blana de vidră se smulgeau firele foarte prăfuite și foarte murdare; se freca, apoi, blana cu un amestec de apă tare (acid azotic) și mercur, diluat cu apă de râu; după uscare, blana devenea din nou moale și maleabilă, putând fi tăiată (croită). Amestecul preparat pentru confecționarea unei pălării

⁴ Idem, p. 21.

⁵ Ibidem, pp. 149-163.

⁶ <http://www.stelian-tanase.ro/mica-istorie-despre-secretele-palariei/>. (accesat la 3 februarie 2016).

⁷ Louis, Jacobi, op. cit., pp. 22-23.



Târgul din Sebeș- Pălării de vânzare. Foto Arhiva personală Winfried Tischler



Atelierul pălărierului Josif Tischler, 2003. Foto Arhiva personală Winfried Tischler

avea următoarea compoziție: trei uncii păr de vidră, $\frac{1}{2}$ uncie păr de castor, $\frac{1}{2}$ uncie lână roșie, două uncii de păr netratat de vidră. Din aceste materiale se confecționau patru bucăți egale de fetru, care se uneau prin udare și pâslare. Acest fetru era dat la piuă într-un cazan cu apă și vin din drojdie; apoi, pălăria se trăgea peste o formă și se lăsa la uscat⁸.

Care este situația în Transilvania a atelierelor de pălărier?

Meșteșugul pălărieritului nu s-a dezvoltat în Transilvania decât în câteva orașe și anume în centrele comerciale mai importante: Sibiu, Mediaș, Brașov, Bistrița, Lipova, Sebeș, unde se întâlneau străini veniți din Europa, și care prin legăturile economice cu celelalte orașe, își puteau vinde produsele, mai ales că nobilimea sau patriciatul își cumpărau aceste produse din străinătate, astfel încât articolele pălărierilor autohtoni erau destinate doar păturii orășenești mijlocii. La Sibiu, în anul 1494 sunt amintiți trei pălărieri. În anul 1554, tot la Sibiu pălărierii obțin un privilegiu în legătură cu practicarea meșteșugului și cu desfacerea produselor realizate. Pălărierii din Sibiu erau organizați chiar într-o breaslă, obținând aprobarea statutelor din partea consiliului orășenesc în anul 1589⁹.

Pălărierii ardeleni satisfăceau nu doar nevoile de consum ale populației din Transilvania, ci, o mare parte a produselor lor era exportată chiar și în Țările Române¹⁰. Țărănimea și orășenimea săracă se mulțumea cu pălăriile confecționate de țărani. Pălărierii ardeleni țineau pasul cu moda timpului. La sfârșitul secolului al XVI-lea produceau o mare diversitate de pălării. Pălărierii din orașele ardeleni confecționau atât pălării civile, cât și pălării și șepci militare, cu boruri late, pentru adulți, și cu boruri înguste, pentru copii. Pălăriile *de Pojon* imitau pălăriile confecționate în orașul slovac Pojon de calitate superioară. Se confecționau și pălării după moda ungurească, turcească, englezească sau franțuzească¹¹.

Atelierele de pălărieri din secolele XX-XXI-lea din Transilvania: Tischler Josif (Sebeș, Alba), Virgil Ilieș (Galeș, Sibiu) și Radu Ilieș-Dădârlat (Săliște, Sibiu)

Ponderea lucrărilor redactate despre meșteșugul confecționării pălăriilor și atelierelor destinate acestor produse realizate în Transilvania secolelor XX-XXI și lipsa traducerii lor din germană sau maghiară în limba română, face accesul la informație să fie extrem de limitat pentru cunoașterea aprofundată a acestui meșteșug. Între anii 2005-2006 și în 2015 s-au întreprins cercetări complexe, bazate pe repertorierea, arhivarea, valorificarea și achiziționarea atelierelor de pălărier din Galeș și Săliște (județul Sibiu) și Sebeș (județul Alba).

⁸ *Idem*, p. 25.

⁹ Arh. Statului din Sibiu, Z.U., I, nr. 140.

¹⁰ Pascu, Ștefan, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1954, p. 219.

¹¹ *Idem*, p. 218.

Opțiunea pentru aceste ateliere nu a fost întâmplătoare, ci s-a bazat, în primul rând pe structura multietnică și pluriconfesională a zonei, pornind de la considerentul că diversitatea, fie etnică, fie religioasă, deschide perspective incitante pentru cercetări antropologice.

Metodologia de lucru s-a bazat, în principal, pe metodele specifice investigației de teren, respectiv observația participativă, povestirea, interviuri, dar și analiza de conținut a informațiilor provenite din diferite categorii de documente (registre de comandă, documente de familie, registre de control, facturi de la fabricile de unde își achiziționau materia primă) etc. Pentru o prezentare cât mai exhaustivă a atelierelor de pălării s-au avut în vedere: de la cine s-a învățat meseria, de când se practică?; ce produse confecționează?; ce materiale folosește?; de unde le procură?; ce unelte folosește?; ce tehnici de lucru practică?; pentru cine lucrează (târguri, piețe, comenzi, contracte)?; unde își valorifică marfa?; dacă are urmași care să continue practicarea acestui meșteșug? dacă meșteșugul mai este rentabil?

În anul 2005 s-a întreprins o cercetare în atelierul ultimului pălărier sas din Transilvania, Josif Tischler, în vederea identificării și achiziționării acestui atelier, ce a funcționat din anul 1902.

Josif Tischler s-a născut în 14 mai 1907 la Sebeș într-o familie cu veche tradiție în confecționarea pălăriilor și a murit în anul 2003, la vârsta de 96 de ani. Atelierul a funcționat până la moartea sa. Meșterul a învățat meseria de la tatăl său și a obținut brevetul de meserie în 3 aprilie 1942 la Alba Iulia.

În atelier, Josif Tischler lucra pălării pentru costumul popular, pălării orășenești de damă și bărbătești, jobene și pălării de paie, pentru sași, maghiari, români și romi. Iarna confecționa pălării pentru femei, pentru că acestea erau migăloase și solicitau multă răbdare, iar primăvara, în perioada Paștelui, lucra pălării pentru costumele populare săsești, românești și maghiare (inclusiv pentru bărbați). Avea drept de desfacere, la început pe raza orașului Sebeș, apoi la târgurile de animale din Hațeg și Lugoj.

Materia primă, cloșul de fetru de diferite culori și mărimi, era cumpărată de la fabricile de cloșuri și pălării *M Korber&Co. S.A., Periam, Fabrica de pălării S.P.A. Timișoara, E. K. Thomas* din Timișoara, *Fabrica de pălării Frații Ladstätter* din Timișoara, *ASTRA - Fabrica de cloșuri* din Sebeș - Alba, *Union* din Jimbolia, *Hans Keul, magazin de manufactură și mărunțișuri* din Sibiu, Piața Mică, nr. 2 sau *Furnitura - articole speciale pentru industria de pălării*. Produsele chimice și coloranții de la fabricile *Timanil, Matei Szegedi* și *Aurel Hoborka* din Timișoara. Pentru pălăriile din paie, materia primă (paiele împletite) se procurau din Csnădioara, județul Sibiu, din sate din județul Covasna, de la Petrești (județul Alba). Cea mai fină împletitură de paie era de fiecare dată cea de la Csnădioara, la fel ca și cea din fibre de orez, adusă din Japonia de către un pălărier din Sibiu, Krauss. Mașinile și uneltele pentru atelierul de pălării erau achiziționate de la *Fabrica A. Trink* din Jimbolia¹².

Uneori făcea și cloșuri (dar pentru acestea trebuia să ai instalație de pivă) și atunci trebuia să respecte întreg fluxul tehnologic. Fiul pălărierului, Winfried Tischler, ne mărturisește din secretele confecționării pălăriilor: *Prima fază de lucru este vopsitul. Se trage pălăria pe calapod și se leagă bine cu sfoară de jur-împrejur pentru a se fixa bine. Se fac astfel 20 de bucăți care se pun în cazanul plin cu vopsea. Vopsitul se face cu negru acid: cu o lingură se ia puțin de acid și se dizolvă în apă rece, în cazul în care acidul se dizolvă în apă caldă acesta stropsește și este foarte periculos. După dizolvare, acidul se toarnă în vopsea, se fierbe bine și se amestecă, pentru o vopsire uniformă. Când apa se decolorează înseamnă că pălăriile sunt gata. Se scot pălăriile, se lasă la scurs, se taie ața, rămânând o dungă albă. Interiorul pălăriei rămâne alb. Dacă cineva vine să cumpere o pălărie de port se uită în interior să vadă dacă e albă, dacă nu, înseamnă că e căzută pe jos și nu o ia, considerând că este refăcută. Vopsitul durează cam 8-9 ore. Pălăria vopsită era întărită pe margine cu făină și gelatină. Aceasta se pune pe o masă găurită în mijloc, se apăsă și se întărea cu mâna în interior. După ce era întărită pălăria era trasă prin mașina de presat. Întărirea trebuia să fie solidă pentru ca în momentul în care apeși să nu ajungi în exteriorul pălăriei. Se pune din nou la uscat și se trage pe o formă după mărimea dorită. Apoi se aduceau în atelier și se puneau pe vasul cu aburi una peste alta. Fiecare pălărie, se pune pe rând în presa mare cu forme de diferite mărimi metalice.*

Presa hidraulică funcționa cu apă la o presiune de 6 atmosfere și era folosită pentru călcat. Pe vremuri exista o sobă cu petrol, iar ulterior s-a trecut pe gaz. Pe urmă se pune din nou pe calapod și se lua o formă de lemn și se tăia marginea pălăriei cu cuțitul, exact distanța care se dorește, special pe calapod-colac.



Atelierul Josif Tischler - spațiul destinat clienților.
Foto Arhiva personală Winfried Tischler

¹² Trink, A., Catalog special. *Toate calapoadele, sculele și mașinile pentru industrie de pălării*, Tipografie J. Schmidt, Jimbolia, 1920; Trink, A., Catalog ilustrat despre forme, unelte și mașini, Jimbolia, 1920.



Atelierul pălărierului Virgil Ilieș, Galeș, jud. Sibiu: Calapoade de lemn pentru clopuri. Foto Arhiva grafică-documentară a Muzeului ASTRA

Se peria din nou la mașina electrică de periat și lustruit. Cu o bucată de postav de aceeași culoare se dă luciul pălăriei pe mașina electrică de lustruit.

După aceea se coseau curelele de întărire la mașina de cusut, bentița din interiorul pălăriei cu mașina pentru curele prin fixarea roțiței, care cosea în interior și bordura. Operațiunea aceasta se făcea cu o mașină specială de cusut, foarte veche.

Căptușala se cosea pe vremuri manual, acum se lipește. Barșonul nu se prindea, ci se cosea întors, pe margine (la maghiari - verde și roșu, la români - negru, la sași și români cu „ciucuri”, depinde din ce localitate era clientul și ce pretenții avea).

Apoi erau uscate afară și depozitate în spațiul pentru clienți în dulapuri și vitrine. Înainte de a fi vândute mai erau încă o dată verificate. Durata 2-5 zile. Total pălării lucrate pe săptămână 100 buc¹³.

Pălăriile de port se diferențiază de la etnie la etnie, după boruri. Dacă era o pălărie cu boruri late, aceea era făcută pentru sași, dacă avea

¹³ Interviuul a fost realizat în anul 2005, în atelierul pălărierului Josif Tischler din strada 24 Ianuarie, Sebeș, județul Alba. Este de menționat faptul că meșterul nu a acordat niciun interviu în perioada în care a activat. După moartea acestuia, la solicitarea fiului, Winfried Tischler, o echipă de muzeografi din cadrul Muzeului ASTRA s-a deplasat la Sebeș în vederea inventarierii atelierului și în cazul în care este posibil, a achiziționării acestuia pentru valorificare expozițională.



Meșterul pălărier Radu Ilieș-Dădârlat, Săliște, jud. Sibiu. Foto Karla Roșca

boruri înguste, pentru români. Pălăria cu borul mare, produsă în atelierelor meșterilor sași, s-a purtat inițial și în zona Mărginimii Sibiului, în timp ce clopul, pălăria purtată astăzi de întreaga mocănimă, a fost introdusă mai recent, la sfârșitul secolului al XIX-lea, înlocuind pălăria cu boruri mari.

Virgil Ilieș, renumitul pălărier de la Galeș, menționa într-un interviu tehnica migăloasă de confecționare a clopului¹⁴: *Clopul se naște clop. Se face din lână sau din cloș. Cloșul este fetrul (adică lâna dărăcită, împâslită, piuată) ce se trage pe calapod, se leagă cu sfoară, se ține în vopsea - cu calapod cu tot - timp de două ore (la pălăriile ciobanilor vopseaua intra doar pe-o parte, pe dinăuntru ea rămâne albă, că de nu-i albă, țărânu n-o ia, zice că-i făcută din vechitură), se usucă, se lustruiește, se aprează, iar se usucă, iar se presează, iar se lustruiește, apoi se pune mușama, se taie, se tivește, iar femeile le încheie cu mâna: căptușeala, panglica, funda. O mai lustruiesc nițel și clopul îi bun de dus la piață. Nașterea lui durează cam 10 zile și trebuie luat cam de 60 de ori în mână. Înmulțiți cu sute, poate chiar mii de clopuri, și-o să-nțelegeți că cel care-l poartă duce cu sine, impregnat în materia pălăriei, și-un strop din sufletul meu... Oierii le poartă cu mult orgoliu, ca pe un însemn de distincție nobiliară... clopul împiedică pierderea portului românesc. În epoca asta, modernă, oamenii și-au modernizat stilul de viață, îmbrăcăminte, iar portul național e pe cale de dispariție. Este foarte trist,*

¹⁴ În anul 2006, în cadrul Proiectului finanțat de Administrația Fondului Cultural Național Tradiții uitate - un tezaur nevalorificat, echipa de cercetători de la Muzeul ASTRA a întreprins o cercetare de teren la Galeș, județul Sibiu, în atelierul pălărierului Virgil Ilieș.

cum trei valori mari - limba, portul și obiceiurile - se pierd. Asta-nseamnă că ne pierdem ca nație... Pe-aici, pe la noi, din portul național, doar pălăria a mai rămas autentică. O poartă ciobanii - la Jina, Poiana, Tilișca, șoferii - la Vaideeni, Novaci, Polovraci, domnii, dar și țiganii (aceștia din urmă, pe vremuri slugi la sași, le-au preluat modelul pălăriei, pe care l-au adaptat stilului lor...).

Cum de s-a păstrat această meserie tocmai aici, în Săliște?

În 1892, a apărut, la Săliște, Reuniunea Meseriașilor ca să fie ajutați copiii românilor să-nvețe anumite meserii și să meargă și mai departe. Reuniunile aveau personalitate juridică, dar jucau și rolul unui sindicat, ca să apere drepturile membrilor săi. Pe-atunci, erau foarte mulți meseriași la noi: pantofari, tăbăcari, curelari, tâmplari, cojocari... În Săliște erau trei tăbăcării, unde se produceau talpa, piele, iar pantofarii faceau pantofi, papuci ori opinci - trecute peste munți dincolo, în Regat. Tot în 1892, fusese înființată în Săliște și o școală de ucenicie de doi ani, unde copiii primeau educație aleasă, li se dădea atestat de calfă, apoi calificare și-n cele din urmă cărți de meșteșugari. Tinerii înzestrați intelectual, dar cu posibilități materiale reduse, erau ajutați de reuniunile existente și de biserică să-și termine studiile, ba să și le și continue în străinătate... până în 1945, când Banca Albina a dat faliment, iar reuniunea noastră, a meseriașilor, a pierdut tot capitalul, iar apoi în 1992 a fost reînființată.

La începutul secolului XX, numărul meseriașilor cu ateliere meșteșugărești în Săliște a crescut mult față de cel existent la înființarea Reuniunii. Sunt concludente datele statistice extrase din anuarele școlare din Săliște, cu privire la numărul de ucenici de la Școala învățăceilor industriali, unde, în anul școlar 1900-1901, apar trei pălărieri¹⁵, în 1927 s-au identificat patru pălărieri¹⁶, ce executau produse atât la comandă, cât și pentru piață, rezultatele muncii lor ajungând să fie desfăcute în multe orașe ale Transilvaniei. Astăzi, la Săliște lucrează un singur meșter pălărier, fiul lui Virgil Ilieș, Radu Ilieș-Dădârlat.

În atelierul de pălărie a lui Radu Ilieș-Dădârlat din Săliște ai impresia că te întorci înapoi în timp, în atelierele de la începutul secolului XX, printre meșteri și calfe ce fac pălării din generație în generație. Radu ne mărturirește: *Meseria de pălărie are multe faze de lucru, dar ceea ce e esențial atunci când faci pălării e să ai satisfacția unui lucru bine făcut. Dacă nu, nu o poți vinde. Facem pălării de tot felul, de la cea țărănească, la cea de cowboy sau de damă. Când m-am apucat de meseria asta am început cu pălăria românească pentru că tendința este de a părăsi portul românesc, iar în țară sunt puțini pălărieri, cât să-i numeri până la 12-13. Tata lucra pălării numai de port popular, pentru români, eu confecționez pălării pentru toate etniile: sași, maghiari, romi. Prin mâinile sale trec zilnic, destule pălării în devenire; și nu trec doar o dată, ci de multe ori, pentru că de la cloș la*

pălărie, drumul e unul lung: pleacă de la presă, trece prin băi de abur și căldură și se sfârșește în mașina de cusut... Astăzi Radu nu mai face cloșuri, le ia gata din Cehia. Se fac din lână fină de oaie; se mai pot face și din păr de iepure, dar sunt mai scumpe. Cloșurile pentru pălăriile țărănești le vopsim noi pe calapoade, dar ele trebuie să rămână albe în interior că dacă nu, nu le vinzi. Oamenii controlează. Fac toate felurile de pălării, dar am început cu asta țărănească. Uită-te la asta: pălăria țărănească a suferit mai multe modificări: inițial a fost mai joasă; la Săliște era cu boruri mai mari, cu panglică cu alb. După aia, pălăria s-a ridicat de la 12 cm la 13 cm și apoi la 14... mărimea 3 înseamnă că are 53 de cm. Diametrul e diferit de la un număr la altul cu 2 mm, iar în lungime mușamaua pe care o aplicăm pe dos pentru întărire crește cu un cm. Sunt teancuri de pălării în atelier, unele sunt aproape gata, altele își așteaptă drumul prin mașinile de cusut. Până să fie gata de vânzare, fiecare pălărie e luată în mână de vreo 60 de ori, o muncă de Sisif, o muncă la milimetru și la temperaturi înalte, pe care doar acest om - printre ultimii mohicani ai acestui meșteșug - o cunoaște.

Azi Săliște este oraș, dar în oraș nu se întâmplă mai nimic. Radu și cei câțiva meșteșugari locali se luptă cu cererea în scădere și cu problemele specifice - în cazul lui, riscul de a rămâne fără materie primă: cloșul de păslă, un cocon moale din care se nasc două pălării îngemănate și pe care îl mai găsește într-un singur loc, dacă nu vrea să folosească unul chinezesc, din melană.

Radu a moștenit meșteșugul, printr-un interesant răscol al sorții, de la soțul bunicii, Ionel Dădârlat, cel care l-a crescut pe tatăl lui și al cărui nume este acum adăugat pe firmă, *ca să nu se piardă*. Tatăl lui Radu, era, de fapt, un tehnician veterinar de 40 de ani, iar bunicul murise când, de dragul lui Radu și al tradiției, familia s-a reapucat de confecționat pălării. Avea un mare atu: atelierul dotat cu mașini și calapoade, unele vechi de un veac. Bunica lucrase cot la cot cu soțul, iar ce nu a reușit ea să-și aducă aminte, Radu a fost trimis să fure de la fabrică, de la Timișoara. *M-a lăsat directorul să stau două luni să mă uit, îi ajutam pe muncitori. Am învățat cum erau calapoadele, ce forme, ce garnituri se puneau pe pălării, cum se tigelelea. Am învățat ce nu știau să-mi spună părinții, că ei făceau doar pălării tradiționale - își amintește Radu. Pălăria tradițională se apretează cu pensula, apoi se rulează și se frământă. Cleiul de oase, cu dextrină și amidon de porumb, se folosește fierbinte, ca să intre în material, dar nu prea mult, căci dacă se pătează, e bun de aruncat.*

Pe vremea aceea, Ceaușescu tolera doar artizanatul, așa că autorizația familiei a fost numai pentru pălării țărănești.

Radu scoate pâsla de pe oala de aburi cu mâna goală. *Trebuie să mă ardă. Nu pot cu mânuși, că n-am sâmț, numa' cu mâna goală se poate*, spune el cu mândrie. Ca să dea formă pălăriei, el lasă câteva secunde cloșul apretat, stors cu valțuri și fierbinte pe calapodul de lemn. Întinde bine calota pe calapod, o leagă cu o sfoară, apoi trage cu nădejde de boruri. Uscată pe scândură, noua pălărie se perie și apoi, pe o matriță de duraluminu, intră la presă, o mașină hidraulică

¹⁵ Grecu, Victor V., coord., Săliștea Sibiului străveche vatră românească, Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român ASTRA, Sibiu, 1990, p. 151.

¹⁶ Idem, p.154.

vieneză care a împlinit 130 de ani. Apoi pălăria se așază la uscat pe scânduri și se perie iar. *Nu există fază la care să nu se perie. Apretezi - lustruiești; dai formă - lustruiești*, spune Radu, de lângă mașina pe care și-a meșterit-o singur ca să-i învârtă pălăriile, în timp ce el mânuiește mai multe perii și o bucată de pâslă. După presat, se taie borurile manual, cu cutterul și un distanțier făcut artizanal, în timp ce pălăria stă pe un ștemp - un calapod mai scund. *Bunicul și tata tăiau borul cu cuțite* făcute din pânză de fierăstrău, care se *ascuțeau într-un anumit fel*. După cusături vine călcatul borurilor, o operație complexă, care implică un alt tip de calapoade, numite *razli*, și se face cu un sac de nisip încins. Urmează operațiile manuale - căptușeala și alte decorații.

Soția îl ajută la cusutul de mână, deși Radu se pricepe și el. Pe lângă cei doi soți stă un singur ajutor - și uneori băiatul, foarte dornic să participe. În plus, pe lângă munca propriu-zisă, trebuie să înfrunți provocarea de a te menține pe piață, făcând management, desfacere și chiar contabilitate. Și totul pe cont propriu.

Între timp, Radu Ilieș-Dădârlat învârte în mâini o pălărie țigănească și îi rupe demonstrativ căptușeala. *Vedeți? Pălăriile de țigani și de ciobani se vopsesc pe calapod, doar pe exterior. Țiganu' nu ți-o cumpără dacă nu e albă pe dinăuntru, zice că nu-i nouă, că e vreo vechitură, întoarsă și revândută. Ciobanu' vrea și el calitate: să fie tare, impermeabilă, groasă*. Dar de la pâslă până la podoaba sărbătorească pe care o poartă fie domnii, fie ciobanii, meseriașul intervine de foarte multe ori, cu mîgală sau cu trudă, folosind tehnici pe care numai el le mai știe.

Atelierele de pălărieri. Viitor prin muzeu

Care este viitorul atelierelor de pălărieri? Pot ele să continue tradiția?

Atelierul de pălărier a fost achiziționat de Muzeul ASTRA în anul 2014, fiind unic în țară, reprezentând multiculturalitatea spațiului transilvănean, datorită diversității etnice. Reconstituirea acestui atelier în interiorul Muzeului ASTRA se va realiza în așa fel încât să se creeze atmosfera începutului de secol XX, când atelierul era în plină dezvoltare, punându-se accent pe fluxul tehnologic, pe etapele de realizare a unei pălării (de la materia primă până la cea finită), precum și pe modul de comercializare a pălăriilor, dar și prin animarea spațiului de expunere cu proiecții cinematografice, interviuri video și înregistrări, fotografii din atelierele de pălărieri de la Galeș, Săliște și Sebeș, documente, însemnări referitoare la activitatea de pălărieri.

În condițiile globalizării, singura șansă să ne păstrăm identitatea culturală este cea de recuperare a valorilor tradiționale, de conservare a tradiției și de valorificare a fiecărei mărci identitare. Toate acestea sunt posibile prin intermediul muzeului.

Referințe bibliografice:

Arh. Statului din Sibiu, Z.U., I, nr. 140.

Maria, Bâtcă, *Găteala capului-marcă identitară a românilor bănățeni din Voivodina*, în „Caietele ASER”, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, nr. 4/2008.

Bortfeld, Carl, *Die Hutmacherkunst*, Bremen, 1902.

Greco, Victor V., coord., *Săliștea Sibiului străveche vatră românească*, Asociațiunea Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român ASTRA, Sibiu, 1990.

Jacobi, Louis, *Fabrikation von Damen-und Herren- Filzhüten*, Berlin, 1933.

Pascu, Ștefan, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1954.

Trink, A., *Catalog ilustrat despre forme, unelte și mașini*, Jimbolia, 1920.

Trink, A., *Catalog special. Toate calapoadele, sculele și mașinele pentru industrie de pălării*, Tipografie J. Schmidt, Jimbolia, 1920.

Referințe online:

<http://www.stelian-tanase.ro/mica-istorie-despre-secretele-palariei/> (accesat la 3 februarie 2016)

<http://languagehat.com/the-social-meanings-of-hats/> (accesat la 8 februarie 2016)

<https://ro.wikipedia.org/wiki/P%C4%83l%C4%83rie> (accesat la 3 februarie 2016)

Text și foto:
Dr. Karla Roșca,
Șef Secție Muzee pavilionare,
Muzeul „ASTRA”, Sibiu